

זיהוי העופות שאינם טהורים

בעניין כשרותם של העופות נוקטת התורה בדרך השלילה והמיעוט ומביאה רשימה של עופות טמאים שאין לאוכלם. הסיבה היא "שעופות טהורין מרובין על הטמאין"¹ ולפיכך מי שמכיר את העופות הטמאים יכול לאכול את כל שאר העופות בעולם. אלא שכיום זהותם של רוב העופות אינה ידועה לנו כלל ובשל היעדר "מסורת זיהוי" ברורה,² כשרותם מותנית בסימנים שהביאו חז"ל ובמסורת וקבלה שהעוף טהור.

רשימת העופות הטמאים נזכרו בשני מקורות מקבילים. תחילה נביא את הציטוט מספר ויקרא:

ואת אלה תשקצו מן העוף לא יאכלו שקץ הם; את הנשר ואת הפרס ואת העזניה ואת הדאה ואת האיה למינה, את כל עורב למינו, ואת בת היענה ואת התחמס ואת השחף ואת הנץ למינהו, ואת הכוס ואת השלך ואת הינשוף, ואת התנשמת ואת הקאת ואת הרחם, ואת החסידה האנפה למינה ואת הדוכיפת ואת העטלף (ויקרא יא, יג-ט).

המקבילה בספר דברים דומה (יד, יב-יח), לבד מכמה שינויים בשמות העופות ובסדר הופעתם. השינוי המשמעותי ביותר הוא מספר העופות שנמנו. בספר ויקרא נזכרו עשרים עופות ואילו בספר דברים נזכרו עשרים ואחד עופות. העוף הנוסף הוא ה"ראה". במקום העוף "ראה" הנזכר בויקרא מופיע בספר דברים העוף "דיה". חז"ל עמדו על ההבדלים הללו והסבירו ש"מין ראה ודאה אחת היא"³ וכן "איה ודיה אחת היא". מדברי חז"ל עולה שכל פרשת העופות נשנתה במשנה תורה בשל הבדל זה. רבי יהודה הנשיא נתן הסבר מדוע הם נזכרו פעמיים: "כדי שלא תתן פתחון פה לבעל דין לחלוק, שלא תהא אתה קורא איה

1 חולין סג ע"ב.

2 ראו א' ביליק, "ספקות במדובר על החי בפרשת שמיני", בשדה חמד, ה (תשכ"ב), עמ' 309-311.

3 על חילופי האותיות דל"ת ורי"ש, ראו בין "ויעף וירא" (שמ"ב כב יא) ל-"ויעף וירא" (תהילים יח יא).

והוא קורא דיה, אתה קורא דיה והוא קורא איה, לכך כתב במשנה תורה והראה ואת האיה והדיה למינה".⁴ בהסבר זה ביקשו חז"ל להראות שכבר התורה הדגישה את הבעייתיות של הסתמכות על שמות בלבד, שהרי הם עשויים להשתנות ממקום למקום. מכל מקום, יוצא שהתורה הזכירה במפורש, לפי שתי המקבילות הללו, עשרים עופות. מאיזכור המילים: למינה (פעמיים), למינו-למינהו לומדים מלשון הריבוי על ארבעה מינים נוספים,⁵ סך-הכול עשרים וארבעה עופות טמאים.

זיהוי בעלי החיים הנזכרים במקורות הוא תחום קשה ומורכב ומבוסס על ענפי מחקר מתחומים שונים: פילולוגיה, אטימולוגיה, השוואות עם ספרות חז"ל, ימי הביניים ומקורות היסטוריים מתרבויות שונות, ועוד. אחד הכלים החשובים ביותר העומדים לרשותנו, שהוא גם בעל התוקף ההלכתי המחייב היחיד, היא מסורת הזיהוי היהודית לדורותיה. ביטויה הראשוני על הכתב הוא בתרגומים הקדומים למקרא, והמשכה במסורת חז"ל כפי שמופיעה בתלמוד ודרך האסכולות הפרשניות של פרשני המקרא בתקופת הראשונים וממנה היא נמשכת לתקופת האחרונים ועד ימינו אלה. אולם לצערנו, גם הבנת הזיהויים המופיעים בתרגומים הקדומים אינה נהירה תמיד, וכבר בתקופת הראשונים הייתה מחלוקת באשר לזיהויים המוחלט של העופות, כמו למשל בסוגיית החסידה והאנפה. להלן נביא טבלה מסכמת של כמה ממסורות הזיהוי העיקריות.⁶

ראוי לציין שרשימת העופות הטמאים הנזכרת בתורה היא יוצאת דופן משאר בעלי החיים. ברשימות האחרות אפשר להציע דרך זיהוי על פי פעולת מיון שיטתית של בעלי חיים כפי שהייתה מקובלת בעולם העתיק. כלומר ניתן לכאורה להראות שקיים סדר הגיוני בהופעתם של בעלי החיים על פי שכיחותם וחלוקה לקבוצות מיון מאפיינות לפי תכונותיהן, היינו דמיון מורפולוגי חיצוני ודפוסי התנהגות, ללא קשר הכרחי לקרבה גנטית כפי שמקובל בשיטת המיון המדעית המודרנית.⁷ תופעה זו ניתן להראות ברשימת הבהמות והחיות הטהורות (דברים יד ד-ה). תחילה מופיעות הבהמות המבויתות ואחר כך חיות הבר. הקבוצה הראשונה היא השכיחה ולכן מהם מביאים לקרבן.⁸ הרמב"ם כתב במפורש שכל

4 חולין סג ע"ב.

5 חולין סג ע"א; הרמב"ם, הלכות מאכלות אסורות א, יד.

6 טבלאות השוואתיות של התרגומים השונים והצעות זיהוי של החוקרים פורסמו על ידי נתן עברון ז"ל, בסוף חוברת זיכרון שהוציאה משפחתו, קבוצת סעד תש"ם; י' פליקס, חי וצומח בתורה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 110; מ' דור, החי בימי המקרא המשנה והתלמוד, תל-אביב תשנ"ז, עמ' 272-273; R. Keith Yerkes, "The Unclean animals of Leviticus 11 and Deuteronomy 14", JQR. 14 (1923-1924), pp 1-29; G B Driver, "Bird in the old Testament", PEQ (1955), pp. 5-20, 129-140.

7 דור, החי, עמ' 12. על היחס בין שתי שיטות המיון ראו: י"מ לוינגר, מזון כשר מן החי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 43-46.

8 ויקרא רבה, כז, ו.

טבלה משווה של תרגומי שמות העופות

השם העברי המודרני	רש"י	ירושלמי	אונקלוס	רס"ג	העוף
נשר (Gyps fulvus)		נישרא	נשרא	נסר (Gyps fulvus)	נִשְׂר
פרס (Gypaëtus barbatus)		עווא	ער	עקאב (Aquila)	פִּרְס
עזנית הנגב (Torgos tracheliotus)		בר גוא	עזיא	ענקא (Gypaëtus barbatus)?	עִזְנִיָּה
			בת כנפא	ג'ארח	רָאָה
דיה (Milvus sp.)		דיתא	דיתא	חדאה (Milvus sp)	דָּאָה; דִּיָּה
		טרפיתא	טרפיתא	צדא (Athene noctua)	אִיָּה
עורב (Corvus)		עורכא	עורכא	גראביב (Corvus)	עוֹרֵב
יען (Struthio camelus)		בת נעמיתא	נעמיתא	נעאמה (Struthio camelus)	בֵּת הַיַּעֲנָה
תחמס (Caprimulgus sp.)		חטיפיתא	ציצא	כ'טאף (Riparia sp./Delichon sp.)	תַּחֲמָס
שהף (Larus sp.)		ציפר שחפא	צפר שחפא	סאף (?)	שַׁחֲף
נץ (Accipiter sp.)	אישפרוי"ר (Accipiter)	נצא	נצא	באזי (נצץ) (Accipiter gentilis)	נֵץ
כוס החרבות (Athene noctua)	צואיט"ש (Athene noctua)	צדיא	קדיא	כום	כּוֹס
שלך (Pandion haliaetus)		שלינונא	שלינונא	זמג'	שֶׁלֶךְ
ינשוף (Asio sp.)	יב"ץ/יב"ן (Strix aluco)	קיפופא	קפופא	כאשק (Accipiter nisus)	יִנְשׁוּף
תנשמת (Tyto alba)	קלב"א שורי"ץ (Chiroptera)	אותיא	בותא	שאהין (Falco peregrinus)	תַּנְשַׁמַּת
		קקא	קתא	קוק (Pelecanus)	קָאָת
רחם (Neophron perenopterus)		שרקרקא	ירקריקא	רכ'ם (Neophron perenopterus)	רַחֵם
חסידה (Ciconia sp.)	ציגוני"א (Ciconia)	דייתא חיורתא	חוריתא	צקר (Falco cherrug)	חַסִּידָה
אנפה (Ardea sp.)	הירו"ן? (Ardea)	[דייתא] אכמתא	אבו	בגבגה; בבגא (Psittaciformes)	אֲנַפָּה
דוכיפת (Upupa epops)	הרופ"א (Upupa)	נגר טורא	נגר טורא	הדהר (Upupa epops)	דּוּכִיפַת
עטלף (Chiroptera)		טרפידא	עטליפא	כ'פאש (Microchiroptera)	עֵטְלָף

אחד מבעלי החיים הללו משמש שם קיבוצי: "הם ומיניהן כגון שור הבר והמריא שהן ממין השור".⁹ ברשימת מיני שרץ העוף הטהורים (ויקרא יא כב) הוסיפה התורה במפורש לגבי כל אחד מהם את המילה — למינו-למינהו ובהם ניתן לאפיין ארבע קבוצות חגבים שונות.¹⁰ וכן הדבר ברשימת שמונת השרצים (ויקרא יא ל).¹¹

אולם באשר לעופות קשה כיום להציע שיטת מיון לקבוצות מאפיינות שתעלה בקנה-אחד עם שיטת זיהוי כלשהי, תהא זו של מסורת חז"ל, שיטת הראשונים או שיטת החוקרים בעת החדשה. למעשה, כבר לפי מסורת חז"ל נראה שמדובר ברשימה של עשרים עופות מסוימים שרק לארבעה מהם (איה, עורב, נץ ואנפה) ניתן להוסיף עופות בדרך הריבוי (למינה-למינו-למינהו). קשה ליצור שיטת מיון כזו בגלל היעדר זיהוי מוחלט לכל העופות הטמאים ובשל הקושי לשחזר את רשימת העופות הטהורים שהותרו למעשה בשעת קבלת התורה, שהרי בימינו מספר העופות שנאכלים בפועל הוא מועט, בשל איבוד מסורת של עופות טהורים רבים במשך מאות בשנים. הניסיון ליצור קבוצות מיון מאפיינות מרשימת העופות הטמאים יצטרך להתמודד עם השיטות השונות הקיימות אצל הראשונים, בהקשר לקני המידה הדרושים לקביעת כשרות העופות.

9 הלכות מאכלות אסורות פ"א ה"ח. וראו בהרחבה, מ' כסלו, "בחירת הזיהויים של עשרת מיני מעלי-הגרה הטהורים על-פי הטקסונומיה", סיני, קכה (תש"ס), עמ' רטז-רכה.
 10 ד' עמר, "זיהוי מיני שרץ העוף — בראי המסורת והמדע", בד"ד 11 (תש"ס), עמ' 11-12.
 11 מ' כסלו, "עקרונות המיון לקבוצות של בעלי-חיים בתורה והדגמתם בשמונה השרצים", חלמיש, 7 (תשמ"ט), עמ' 27-40.